

https://doi.org/10.31516/2410-5325.065.02

УДК 316.343-057.85:323.27(477)“1917/1931”]:930](045)

В. М. Шейко, доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

rector-2@ic.ac.kharkov.ua

http://orcid.org/0000-0002-3532-7439

УКРАЇНІЗАЦІЯ ТА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ¹

Аналізуються джерела та література, у яких, окрім іншого, йдеться і про українізацію у сферах культури під час Української революції 1917–1921 рр. Водночас основна увага приділяється характеристиці літератури щодо диверсифікації поглядів старої інтелігенції в процесі українізації при різних режимах, включно з радянським, який остаточно окупував Україну і який потім диктував науковцям свої ідеологію і позицію взаємин зі старою інтелігенцією.

Ключові слова: *українська культура, українізація, стара інтелігенція, Українська революція 1917–1921 рр., історіографічний аспект, трансформація поглядів інтелігенції, різні владні режими, радянський режим.*

В. Н. Шейко, доктор исторических наук, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

УКРАИНИЗАЦИЯ И ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ ВО ВРЕМЕНА УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917–1921 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Анализируются источники и литература, в которых, кроме прочего, идет речь и об украинизации в сфере культуры в ходе Украинской революции 1917–1921 гг. При этом основное внимание уделяется характеристике литературы относительно диверсификации взглядов старой интеллигенции в процессе украинизации при разных режимах, включая и советский, который окончательно оккупировал Украину и потом диктовал ученым свои идеологию и позицию отношений со старой интеллигенцией.

Ключевые слова: *украинская культура, украинизация, старая интеллигенция, Украинская революция 1917–1921 гг., историографический аспект, трансформация взглядов интеллигенции, разные режимы власти, советский режим.*

V. M. Sheyko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

UKRAINIZATION AND THE INTELLIGENTSIA DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921: A HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The aim of this paper is to analyze various publications concerning the issues of Ukrainization in the sphere of culture during the Ukrainian revolution of

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

1917–1921. At the same time special attention is paid to information dealing with relations between the different groups of the intelligentsia and the Soviet authorities which had gained the dominant position and finally occupied Ukraine by that time and imposed their ideology on the researchers. The archives stored predominantly their own ideologeme of the material concerning Ukrainization and the interrelations of the various groups of the old intelligentsia and the Bolshevik regime.

The research methodology of this study is based on culturological principles and methods. Particular attention is paid to comparative principles and methods which make it possible to analyze in detail the main works concerning Ukrainization and the interrelations of the old intelligentsia and various authorities, mainly the Soviet authorities, during the Ukrainian revolution of 1917–1921.

Results. The author of this study analyzes in detail the most important publications available currently regarding the issues of Ukrainization and diversification of the views of the various groups of the old intelligentsia in relation to different authorities, mainly the Soviet government, during the Ukrainian revolution of 1917–1921. Special attention is paid to the analysis of information concerning Ukrainization and the relations between the various groups of the intelligentsia and the Soviet regime. This is explained mainly by the fact that it was the Bolshevik regime that had gained the dominant position in Ukraine by that time and imposed their concept of Ukrainization and ideology on the intelligentsia. This regime also ensured that the archives stored the material of only the Soviet “origin”.

Novelty. Drawing on the culturological methodology the author has managed to analyze in detail a lot of works concerning with Ukrainization and diversification of the views of the various groups of the old intelligentsia regarding their attitude to various authorities. Taking into account the above mentioned considerations, the author has preferred to identify the relations of the old intelligentsia with the Bolshevik government in the context of Ukrainization during the Ukrainian Revolution of 1917–1921.

The practical significance. The information contained in this paper may be used for further research of the issues mentioned above as well as in the process of developing new educational and methodological material in culturology, in particular history and theory of culture and as well as history and theory of Ukrainian culture.

Keywords: *Ukrainian culture, Ukrainization, the old intelligentsia, the Ukrainian revolution of 1917–1921, historiographical aspect, transformation of views of the intelligentsia, different authorities, the Soviets.*

Постановка проблеми. Як відомо, у зв'язку зі 100-річчям з часу початку Української революції 1917–1921 рр. Верховна Рада України «З метою консолідації та розвитку історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті» постановила урочисто відзначити на державному рівні цю знаменну подію («Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році: із постанови Верховної Ради України», 2017 р., 4 березня, с. 1.). «Сьогодні ми — як підкреслив

Президент у зверненні до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя події Української революції 1917–1921 рр., – не стільки святкуємо, скільки аналізуємо помилки наших далеких попередників. Аналізуємо для того, щоб зараз уникнути подібного самим» («Мужність творить перемогу, єдність творить непереможених») (Порошенко, 2017, 18 березня). «Українська ідея, – наголосив Президент України, – якою до того протягом десятиліть цікавилось лише вузьке коло національної інтелігенції, масово оволоділа селянами і пустила корені в середовищі робітництва» (Порошенко, 2017, 18 березня). Саме тому особливо сьогодні так **актуально** проаналізувати проблеми українізації під час Української революції 1917–1921 рр., ролі інтелігенції і культури в цьому процесі. Адже українізація відіграла важливу роль у становленні української державності, української культури, у подальшій долі старої інтелігенції.

Слід зауважити, що самій проблемі українізації в наявній науковій літературі приділяється чимало уваги. Але показово, що вона висвітлюється переважно як крок, започаткований, як відомо, вимушено радянським режимом на початку 20-х рр. ХХ ст. У такий спосіб радянська влада прагнула привернути на свій бік стару інтелігенцію, без якої не могла ані утримати владу в Україні, ані побудувати нове суспільство, так званий «комуністичний рай». У дійсності ж українізація як одна з фундаментальних підвалин української національної ідеї, ідеї побудови незалежної Української держави була завжди довгоіснуючою мрією українського народу, його національно налаштованої демократичної частини інтелігенції, еліти української культури, українського народу. Саме тому **метою** цієї статті є висвітлення історіографії процесів українізації під час культурологічних трансформацій Української революції 1917–1921 рр., показ ролі старої інтелігенції в цих процесах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подібна тематика вже розглядалася автором у кількох попередніх статтях, у яких, до речі, аналізувалася і відповідна джерельна та історіографічна база (див., наприклад, Шейко, Згурський, 2001). Однак останніми роками, особливо у зв'язку з відзначанням 100-річчя знаменної події, з'явилося чимало публікацій, у яких науковці з концептуально сучасного бачення порушують і питання українізації. Так, у статті О. Д. Зубалій і Д. С. Рященко йдеться про українізацію освітнього руху в добу національно-державного відродження 1917–1920 рр. Дослідники показують, що вже після Лютневої революції 1917 р. з'являються умови для відродження української ідеї, для українізації шкільної освіти та її вчителів, які об'єдналися у Всеукраїнську учительську спілку. Посилаючись на маловідому

книжку учасника тих подій С. Постернака («Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр.», Київ, 1920), автори виокремлюють 10 періодів, які являли собою характеристику різних влад і ставлення їх до українізації освіти (Зубалій, Рященко, 1998).

Перший період українізації освіти автори пов'язують з владою Тимчасового уряду до видання Центральною Радою України (ЦРУ) Першого Універсалу (з 27 березня — по 10 червня 1917 р.). Другий — з виникнення влади Генерального секретаріату, «куцою автономією» України і виникнення в ній генерального секретаріату освіти (10 червня — 3 липня 1917 р.). Третій період від видання Другого Універсалу, появи автономії України з 5-ма губерніями, відкриття першої української гімназії і активізації українізації завдяки громадській активності освітян (3 липня — 7 листопада 1917 р.). Четвертий період українізації автори характеризують наявністю Української Народної Республіки (УНР), федерацією з Російською республікою, появою Четвертого Універсалу як свідчення юридичної державної незалежності (з 9 січня 1918 р.) і розроблення основних законопроектів у справах української освіти (7 листопада 1917 — 25 січня 1918 р.). П'ятий період — тимчасовий прихід більшовицького режиму до Києва, який практично ніяк не встиг проявитися в процесах українізації освіти (січень-лютий 1918 р.). Шостий період відзначився поверненням до Києва Центральної Ради, яка реорганізувала Міністерство народної освіти, порушила питання: про всенародну освіту, єдину загальноосвітню українську школу, розмежування шкіл за національними ознаками, автономію педагогічних рад шкіл (березень-квітень 1918 р.). Сьомий період українізації освітнього процесу в Україні (30 квітня — 15 грудня 1918 р.) ознаменувався появою гетьманської Української держави, виникненням численних початкових і середніх українських шкіл, відкриттям українських університетів, українських національних мистецьких закладів, Української академії наук тощо (Зубалій, Рященко, 1998). Восьмий період (грудень 1918 р. — січень 1919 р.) означився правлінням Директорії, яка прагнула дотримувати національного курсу, зокрема на українізацію всього культурного і мистецького життя. Насправді ж Директорія мала на меті продовжувати курс українізації, який проводила Українська Центральна Рада. Дев'ятий період (лютий-квітень 1919 р.) був пов'язаний з повторним поверненням радянського режиму до Києва. Щоправда, цього разу вказана влада принесла немало конкретних проектів у галузі українізації освіти. Десятий період (вересень-грудень 1919 р.) означився приходом Добровольчої армії до Києва, втратою майже всіх завоювань у націоналізації освітнього процесу. Були закриті українські школи, забронені українська мова, українські заклади, українська культура загалом.

У грудні 1919 р. в Києві встановився втретє радянський режим, який формально не заперечував проти використання української мови і, начебто, показово демонстрував поблажливе ставлення загалом до української освіти і української культури (Зубалій, Рященко, 1998, с. 14).

Зрозуміло, що означені періоди українізації освітньої системи в Україні 1917–1919 років слід сприймати як умовні і не без суттєвих зауважень. Але загалом вони надають певну загальну характеристику вказаного явища тих часів. І дійсно, про українізацію освіти до Лютневої революції не йшлося. З приходом Тимчасового уряду з'являється формальний дозвіл на українізацію шкіл. Центральна Рада активізувала цей процес. І протягом 1917–1918 рр. з'являється немало українських шкіл і до 30 українських гімназій (Зубалій, Рященко, 1998, с. 15). Для українізації освіти важливу роль відіграли проведені за ініціативи голови Центральної Ради М. Грушевського два всеукраїнських з'їзди вчителів (квітень, серпень 1917 р.). На них, зокрема, вироблено програму перебудови освіти в Україні на демократичній та українізованій основі. Щоправда, відсутність необхідних коштів, супротив внутрішніх і зовнішніх сил на той час не дозволили реалізувати означені програми (Зубалій, Рященко, 1998, с. 16). До того ж, для українізації шкіл, як і загалом для роботи в школах, не вистачало учителів. Тому було організовано безліч курсів для підготовки учителів. І вже в 1917–1918 навчальному році розпочалася широка українізація початкових шкіл, кількість яких становила більше 5,4 тис. У них працювало близько 62 тис. учителів. Створено понад 100 українських гімназій, педагогічних, медичних, технічних училищ, агрошкіл, курсів ліквідації неписьменності дорослого населення (Зубалій, Рященко, 1998, с. 18).

Наприкінці квітня 1918 р. з приходом до влади гетьмана П. Скоропадського його міністр народної освіти М. П. Василенко оприлюднив проект українських освітніх закладів. За час гетьманату відкрито понад 150 українських гімназій, Український державний університет у Києві, Український університет у Кам'янець-Подільському, засновані Українська академія наук, Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Українська національна бібліотека тощо (Зубалій, Рященко, 1998, с. 19).

З червня 1919 р., коли значну частину України захопили війська Денікіна, почалися гоніння на українську мову, українську освіту та загалом на українську культуру. Той режим робив усе, щоб повернути зрусіфіковану освіту та знищити осередки національного відродження. Радянська влада після своєї наступної перемоги в Україні з великою недовірою і підозрою поставилася до української мови, української культури, національного руху в цілому. Вона пропонувала в цій царині

свої зрусифіковані програми за образом і подобою того, що робилося в Москві, у більшовицькій Росії. За переписом населення у 1920 р., із 26 млн населення України 47% було неписьменним, а кількість шкіл, порівняно з кінцем 1918 р., зменшилась більше ніж удвічі. Школи закривались, учителі жевріли без зарплати по декілька місяців (Зубалій, Рященко, 1998, с. 20–22). «Крім того, значна частина національно свідомої української інтелігенції загалом зайняла вичікувальну позицію щодо культурної й освітньої політики радянської влади» (Зубалій, Рященко, 1998, с. 22). А більшовицький режим продовжував нав'язувати «радянізацію» освіти в Україні. «Радянізація» освіти вимагала, щоб її органи будували свою роботу не на національному, а на класовому принципі» (Зубалій, Рященко, 1998, с. 22).

Л. Д. Кістерська та О. К. Янковський у своїй статті, присвяченій науковій інтелігенції в пореволюційну добу (1917–1924 рр.), обґрунтовано підкреслюють, що найсуттєвішим надбанням цього періоду був процес українізації. Водночас вони стверджують, що самому поняттю «українізація» різні влади надавали неоднакового змісту. Але в будь-якому разі рушійною силою українізації була національно-налаштована інтелігенція (Кістерська, Яновський, 1991, с. 71–72).

П. М. Бондарчук у статті про національно-культурну політику більшовиків в Україні на початку 1920-х рр. свідчить, що події національно-демократичної революції 1917–1920 рр. продемонстрували стале і палке прагнення українців до державної незалежності й розвитку української культури. І саме це змусило більшовицький режим в Україні заформалізувати інше ставлення до українських проблем, що набуло відображення в резолюції VIII конференції РКП(б) «Про радянську владу на Україні» (грудень 1919 р.). На ділі ж більшовики продовжували утиски усього українського, що зумовило наступну хвилю еміграції інтелігенції за кордон та викликало невдоволення народних мас. Той же голова радянського уряду Х. Раховський на II Всеукраїнському з'їзді Рад відверто заявив, що «якби ми оголосили українську мову державною, то це означало б, що ми віддаємо владу поміщикам, дрібнобуржуазній інтелігенції, яка настроєна антиреволюційно, яка була з Петлюрою і лишилася тут, а тепер хоче бути робітничо-селянською» (Бондарчук, 1998, с. 3, 5). Пізніше ВУЦВК декретом від 27 лютого 1920 р. вимушено і лицемірно оголосив, що «українська мова в усіх цивільних і військових установах повинна застосовуватись нарівні з великоруською» (Зубалій, Рященко, 1998, с. 6). Однак основна маса комуністів, особливо індустриальних районів, була агресивним противником українських заходів, передусім, в освіті й культурі. Тобто постанови щодо українізації були, зазвичай, паперовими (Зубалій, Рященко, 1998, с. 7).

Про це верхівка більшовицького режиму в Україні досить відверто і заявляла. Так, той же секретар ЦК КП(б)У в статті центральної партійної газети «Комуніст» писав: «Українізація ніколи не була і не є для нас метою, вона є тільки засобом встановити щільний контакт з українськими масами. Практичне значення українізації, це втягти широкі маси української людності в орбіту комуністичних впливів» (Зубалій, Рященко, 1998, с. 26–27). І основні причини подібних настроїв і політики полягали в тому, що російські комуністи ототожнювали українську мову, саму українізацію культури з націоналізмом, а українську мову вважали «нижчою» порівняно з російською. До того ж, українізація, на їхню думку, була несвоєчасною і «насильницькою» (Зубалій, Рященко, 1998, с. 9, 11).

Зрештою П. М. Бондарчук доходить обґрунтованого висновку, що навіть у такому варіанті, такому вигляді процес українізації при більшовицькому режимі зіграв певну позитивну роль у національно-культурному розвитку українського народу (Зубалій, Рященко, 1998, с. 26–27).

Для цього дослідження становить інтерес і стаття Н. Кулик, яка присвячена долі відомого освітянського діяча України В. Ф. Дурдуківського, який так багато зробив для українізації, освіти, особливо в часи Української революції 1917–1921 рр. (Кулик, 2016, 31 жовтня, с. 14–15). В. Ф. Дурдуківський, як відомо, з юних років присвятив своє життя українській освіті. Мав дружні творчі зв'язки з такими відомими представниками національно налаштованої інтелігенції, як Микола Лисенко, Михайло Старицький, Сергій Єфремов, Лариса Косач-Квітка (Леся Українка), Михайло Грушевський, Володимир Антонович, Євген Чикаленко, Олександр Конинський, Борис Гринченко та ін. Саме йому належала ідея створення в березні 1917 р. Першої української гімназії ім. Т. Шевченка. Її першим директором став відомий громадський український діяч Петро Холодний, а через декілька місяців В. Ф. Дурдуківський (Кулик, 2016, 31 жовтня, с. 14).

Автор вказаної статті справедливо підкреслює, що «... українізація існуючих навчальних закладів у Києві й по всій Україні під час правління всіх трьох проукраїнських урядів Центральної Ради, Директорії, Гетьманату — зіткнулася з відвертим саботажем цих процесів з боку російської громади... Тому українізація школи відбувалася дуже повільно» (Кулик, 2016, 31 жовтня, с. 14). Саме це засвідчували відомі освітянські подвижники українізації того часу — такі педагоги, вчені, громадські діячі, як: В'ячеслав Прокопович, Йосип Гермайзе, Левко Чикаленко, Василь Липківський, Марія Русова, Мар'яна Лисенко, Леонід Білецький, Людмила Старицька-Черняхівська, Михайло Кравчук та інші. До речі, у діяльності гімназії активну участь брали Сергій Єфремов, Микола

Зеров, Михайло Грушевський, Максим Рильський та інші (Кулик, 2016, 31 жовтня, с. 14–15). Однак В. Дурдуківському і представникам національно налаштованої інтелігенції усе складніше було пристосовуватись і виживати в умовах смертельної пастки, яку створили більшовицький режим і радянська влада в Україні. В. Дурдуківського і десятки інших українських патріотів, відданих українській культурі, засуджено, а потім розстріляно за сфабрикованою справою «Спілка визволення України» (Кулик, 2016, 31 жовтня, с. 15). Українську інтелігенцію представники радянського режиму намагалися поставити на коліна, а хто не скорявся — розстрілювали (Кулик, 2016, 31 жовтня, с. 15).

Слід зауважити, що проблема українізації не тільки стосувалася ідеї створення Української академії наук, а й стала одним із камнів спотикання в реалізації цієї ідеї. І про це, зокрема, йдеться в статті доктора історичних наук, директора Інституту українознавства, археографії та джерелознавства НАН України Г. Папакіна (Папакін, 2018, 16–17 листопада, с. 21). Як відомо, ідея створення Української академії наук (УАН) виникла задовго до її фактичного заснування. Після Лютневої революції за ініціативи М. Грушевського Українське наукове товариство знову поставило на порядок денний цю ідею. І 8 липня 1917 р. навіть була створена для цього комісія у складі відомих учених: А. Лободи, Г. Павлуцького, В. Лучинського, О. Грушевського, М. Грушевського, О. Корчак-Чепурківського, І. Ганицького. З іншого боку, М. Грушевський, розуміючи нечисленність українських учених, особливо гуманітарного спрямування, убачав небезпеку можливого створення в Києві філіалу російської академії наук замість українського наукового центру. І дійсно, наприкінці 1917 р. після Жовтневого більшовицького перевороту російські вчені масово, як і значна частина російської інтелігенції, рушили в Україну. Тому підстави для подібних вболівань реально існували, і М. Грушевський та його прибічники воліли чекати нового покоління національно свідомих науковців. Зі свого боку уряд гетьмана П. Скоропадського підтримав ідею створення УАН (Папакін, 2018, 16–17 листопада, с. 21). «Академія наук у його (гетьмана — В.Ш.) уявленні була настільки ж необхідною складовою державотворення, як армія, держава і дипломатична служба, фінансова система, розвиток національної культури і мистецтва тощо» (Папакін, 2018, 16–17 листопада, с. 21). Гетьманат навіть виділив чималі кошти для створення і діяльності УАН. І це в той скрутний час, коли в країні вирували війна, епідемії, голод і розруха. Слід зауважити, що, на думку гетьмана, УАН мала зосередити свої зусилля на українознавчих, насамперед, мовознавчих проблемах. Сам М. Грушевський «намагався відмовити Вернадського від участі в «таком правительстве» і «пользование

такими деньгами» (Папакін, 2018, 16–17 листопада, с. 21). І якщо М. Грушевський волів включити як окрему інституцію Українське наукове товариство, то В. І. Вернадський був проти цього (Папакін, 2018, 16–17 листопада, с. 21). Загалом можна стверджувати, що, як обґрунтовано пише один із сучасних авторів, «Українська мова за гетьмана була під державною охороною. У містах почали виходити газети українською мовою... Почалася українізація шкіл і вищих навчальних закладів. Хоча, ймовірно, гетьманська влада продовжувала багато чого з того, що не встигла зробити Центральна Рада. У навчальних закладах запроваджують предмети, яких раніше не існувало – українська історія, українська література...» (Рижков, 2018, 6–7 липня, с. 18–19).

Цікаву і багато в чому обґрунтовану оцінку фундаментального внеску гетьмана П. Скоропадського в українську справу подано на шпальтах «Зеркала недели»: «По-перше, це, звичайно, спроба налагодити роботу державних інститутів, чиновничого апарату і правоохоронних структур, що було вже більш кваліфіковане порівняно з попереднім будівництвом держави. По-друге, розширення міжнародних відносин. В-третьє, широкі заходи по українізації освіти і розповсюдження української мови як державної. Серед кроків у підтримку національної культури і науки можна назвати створення нових університетів та інститутів: Київський державний український університет, Кам'янець-Подільський державний український університет, Одеський політехнічний інститут, Київський архітектурний, Київський клінічний, Одеський сільськогосподарський... А також мережі культурних (Державний народний театр, Молодіжний драматичний театр, Перша народна опера, Перший український народний хор, Державний симфонічний оркестр ім. Лисенка та інші) і наукових (Українська академія наук, Національна бібліотека та інші) закладів і колективів» (Галушко, 2018, 28 апреля – 11 мая, с. 14). Ця стаття спрямована, як бачимо, на тих критиків, які вважали гетьмана «антиукраїнським», «гідрою» української контрреволюції. Отже, П. Скоропадський вніс колосальний внесок у справу побудови української державності, української культури та загалом українізації усього суспільного життя і розвитку України (Галушко, 2018, 28 апреля – 11 мая, с. 14). І на підтвердження цього слід нагадати, що популярна газета «День» оголосила і гідно провела 2018 рік як рік, присвячений Павлу Скоропадському. Окрім того, газета організувала видання книги Ольги Михайлової «АВЕ», яка теж була присвячена 100-літтю Гетьманату Павла Скоропадського (Сюндюков, 2018, с. 18). Більше того, ця книга була успішно презентована широкому колу зацікавлених фахівців у національному технічному університеті

«Дніпропетровська політехніка» в листопаді 2018 р. (Рижков, 2018, 8 листопада, с. 10).

До речі, автором ідеї вказаної книги є Лариса Івшина, яка й написала передмову до неї. «Гетьман Павло Скоропадський, — пише вона, — найяскравіший приклад із когорти «сильних». Це — явище, це виразний імпульс для українського державотворення і сьогодні. У ненависті до себе він об'єднав усі крайні сили — від більшовиків до «чорної сотні», від соціалістів УНР до «інтелігентних» білоемігрантів. А це, до речі, дуже часто є ознакою історичного діяча значного масштабу, ще й дає багату поживу для роздумів. Більше того, поглянувши на події столітньої давнини, стає зрозумілим, що сім місяців Скоропадського — це історія успіху» (Івшина (Жаловага), 2018, 2–3 листопада, с. 6). Авторка нагадує, що за сім місяців Гетьманату було засновано: Українську академію наук, Державний український архів, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Українську національну бібліотеку, Український театр драми і опери, Український симфонічний оркестр, два Українських університети тощо. До цього ще треба додати створення відносно дієздатних органів державного апарату, стабілізацію фінансової системи, визнання Української держави 30 країнами, відкриття української дипломатичної місії майже в 23 країнах (Івшина (Жаловага), 2018, 2–3 листопада, с. 6). І усе це створено в жахливих воєнних умовах, умовах розрухи, голоду, епідемій, складної міжнародної ситуації тощо. Як бачимо, умови тих часів дещо нагадують складнощі боротьби України за свою незалежність сьогодні. Науковиця вказує, що однією з причин поразки Гетьманату була відсутність української по духу еліти (Івшина (Жаловага), 2018, 2–3 листопада, с. 6). Звичайно, це актуально і сьогодні. По-друге, поразка Гетьманату, на думку дослідниці, була пов'язана з тим, що не вдалося вирішити таке фундаментальне питання, як власності й місця України в цивілізаційному просторі. Подібне актуально й сьогодні. Тільки земельна реформа, на думку автора, має «реставрувати» середній клас (Івшина (Жаловага), 2018, 2–3 листопада, с. 6). Аналогії того часу з сучасністю дійсно показують подібність ситуації. Так, наприклад, той же В. Винниченко на початку 1919 р. заявляв, що «Україна буде або соціалістична, або ніяка!» (Івшина (Жаловага), 2018, 2–3 листопада, с. 6). Зрозуміло, що В. Винниченко ніяк не міг сприймати консервативний курс П. Скоропадського. І, як не дивно, В. Винниченко, ведучи перемовини з П. Скоропадським, паралельно торгувався з більшовиками за високі посади. «А вже у 1935 році пише у політбюро й називає оточення Сталіна «товаришами», знаючи, що мільйони українців загинули мученицькою смертю, бо в країні лютував голодомор», — пише Лариса Івшина (Івшина

(Жаловага), 2018, 2–3 листопада, с. 6). Дослідниця за аналогією наводить приклад: коли Л. Кравчук пропонував керівникам Руху владу, то його керманічі відмовилися, оскільки не хотіли мати справу з висунувцем комуністичного апарату. Авторка риторично запитує: «Хіба це не та ж логіка, яка не дозволила українській інтелігенції підтримувати Скоропадського?» (Івшина (Жаловага), 2018, 2–3 листопада, с. 6). Як бачимо, під час Української революції 1917–1921 рр. різні політики, ті ж соціалісти, готові були заради себе, своїх партійних інтересів погодитись на союз із більшовицьким режимом, а П. Скоропадський на це не пішов. І в «Спогадах» Павло Скоропадський далекоглядно попереджав: «Більшовизм, знищивши будь-яку культуру, перетворив би нашу чудову країну у випалену рівнину, де з часом ствердився би капіталізм, але який! Не той слабкий, м'якотілий, який тлів у нас досі, а всесильний Бог, в ногах якого буде плазувати той же народ». І Л. Івшина додає: «Правдивість цих слів ми відчуваємо й нині» (Івшина (Жаловага), 2018, 2–3 листопада, с. 7).

Слід зауважити, що на настрої національно налаштованої інтелігенції в Україні, особливо в її емігрантських колах, українізація відігравала вельми значну роль (Коряк, 1923, 25 березня, с. 2). І навіть Симон Петлюра був змушений визнати вплив українізації на ставлення старої інтелігенції до радянського режиму та його політики в Україні (Вісті ВУЦВК, 1924, 10 січня, с. 1), водночас визначаючи, що емігранти були «матеріально незабезпечені, пригнічені правовими обмеженнями, вони знаходилися у складному матеріальному стані у зв'язку з політикою, яка застосовувалася до місцевого українського населення» (Вісті ВУЦВК, 1924, 10 січня, с. 1). Львівська газета «Діло», яку складно запідозрити у змінюванні, у 1923 році також свідчила про жебрацький матеріальний і морально-політичний стан емігрантської інтелігенції (Вісті ВУЦВК, 1924, 10 січня, с. 1).

Проблема українізації у справі залучення на свою сторону старої інтелігенції була настільки важливою, що навіть друкований орган КП(б)У і ЦК КП(б)У газета «Коммунист» приділяла значну увагу аналізу означених проблем. Газета відзначала, що українізація та змінюваність охопили значну частину емігрантської інтелігенції, що, начебто, набуло відображення й у прихильності до радянської влади таких відомих діячів еміграції, як М. С. Грушевський та Ю. Тютюнник. Останній, як відомо, був «правою рукою самого Петлюри». Водночас співробітники видання звернули увагу читачів на матеріал бесіди варшавської білоемігрантської газети «За свободу» із С. Петлюрою стосовно українізації, яку проводив радянський режим в Україні серед інтелігенції.

За твердженням газети «Коммунист», С. Петлюра в мінорному тоні зауважив, що Грушевського і Тютюнника завжди вважав «неблагонадійними» щодо «більшовизму» та не вірить у щирість радянської українізації («Коммунист», 1924, 1 января, с. 2).

На політичну диференціацію старої інтелігенції у зв'язку із запровадженням українізації та нової економічної політики радянським режимом відчутно впливала й українська православна церква. Вона практично стала легальним центром антирадянської діяльності інтелігенції в Україні. Українська автокефальна православна церква зародилася в 1919–1920 рр., як заведено вважати, під впливом національного, петлюрівського руху. Вона обстоювала самостійність у вирішенні організаційних і культових питань («Коммунист», 1921, 4 апреля, с. 2). А з 5 травня 1920 р. всеукраїнська православна церковна рада визнала українську православну церкву автокефальною, незалежною від московського патріархату (Історія Української РСР, т. II, с. 169). Зі свого боку, друкований орган ЦК Компартії України газета «Коммунист» характеризувала цей крок як прояв, на їхню думку, антирадянських настроїв під релігійним прапором («Коммунист», 1921, 14 октября, с. 2). Слід визнати, що автокефальна церква в Україні стала одним із національних центрів боротьби з більшовицьким режимом.

Відзначимо, що під час українізації, спроб вирішення національного питання мали рішення XII з'їзду РКП(б), прийняті у квітні 1923 р. («В національному питанні: резолюція XII з'їзду РКП(б) від 25 квітня 1923 р.», 1959, с. 201–210). І хоча таке рішення було на той час формальним, воно, все ж таки, надавало якусь надію на можливості вирішення національних проблем, зокрема українізації. З іншого боку, радянський режим в Україні, декларуючи українізацію, постійно посилював репресивний тиск, особливо на тих представників старої інтелігенції, котрі боролися за національні інтереси і не визнавали радянську владу.

П. М. Бондарчук присвятив свою працю національно-культурній політиці більшовиків в Україні на початку 1920-х рр. Водночас у ній з нових критичних методологічних позицій кінця 90-х рр. XX ст. дослідник частково порушує і питання взаємин влади й інтелігенції 1917–1921 рр. (Бондарчук, 1998, с. 3–45). Автор справедливо вказує, що події Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. (як тоді формулювали — В. Ш.), які продемонстрували палке і непохитне прагнення українців до державної незалежності й розвитку української культури, змусили більшовицький режим в Україні в грудні 1919 р. на VIII партконференції РКП(б) прийняти резолюцію «Про радянську владу в Україні». У ній була заформалізована можливість начебто вільного розвитку української мови і культури. Але навіть подібні формальності

не могли бути здійснені. Адже основна територія України на той час була зайнята ворожими для більшовиків силами, а основна ланка керівництва в Україні централізовано підкорювалась Москві. І це призвело до посилення еміграції з України та викликало посилення невдоволення народних мас.

Насправді ж до української мови, української культури основна маса більшовиків та представників радянської влади ставились вкрай негативно, а то й відверто вороже. Водночас, знов-таки швидше для формалістики, було запропоновано лідерам різних національно налаштованих партій і рухів увійти до керівних партійних і радянських органів. Так, лідери ліквідованої Української комуністичної партії (боротьбистів) В. М. Блакитний і О. Я. Шумський стали членами ЦК КП(б)У, а Г. Ф. Гринько увійшов до складу радянського уряду і очолив Наркомат освіти України. А відомому громадському діячу і письменнику В. Винниченку запропонували посаду заступника голови Раднаркому України і наркома закордонних справ. Водночас його обрали до членів ЦК КП(б)У. Проте все закінчилося тим, що В. Винниченко невдовзі залишає Україну, і цього разу назавжди (Бондарчук, 1998, с. 7).

Однак, як вже зазначалося, усі ці постанови і пропозиції залишалися, зазвичай, «паперовими», як і постанови щодо української мови і культури. На думку П. М. Бондарчука, причини подібного полягали в тому, що, по-перше, російські комуністи ототожнювали українську мову з націоналізмом; по-друге, негативно впливали на цей процес умови й наслідки жорстокої громадянської війни; і, по-третє, російськомовні керманічі та обивателі не бажали вивчати українську мову, яку вони вважали «нижчою» порівняно з російською. До того ж, партійні і радянські більшовицькі керівні органи функціонували з переважно російськомовним російським складом (Бондарчук, 1998, с. 9). Саме від громадянської війни походить традиція тлумачення всього українського як дрібнобуржуазного, ворожого. Почалася боротьба більшовицького режиму проти українізації як спадщини петлюрівщини, яка вела, начебто, «насильницьку» українізацію. Автор справедливо підкреслює, що для радянського режиму політика українізації ніколи не була метою, вона завжди була для нього засобом для оволодіння масами (Бондарчук, 1998, с. 26). Водночас можна погодитися з висновком дослідника про те, що українізація навіть у такому вигляді зіграла значну роль у національно-культурному розвитку України (Бондарчук, 1998, с. 27).

Про віру в еволюційний шлях українізації свідчить і автор багатьох видань з історії українського кіно В. Н. Миславський (див., наприклад, Миславський, 2017). В. Н. Миславський присвятив цілий підрозділ питанням формування основ українського державного кінематографа в

період Української Народної Республіки, Української держави і Директорії. Саме в цьому підрозділі йшлося про тих представників інтелігенції, які й сприяли створенню передумов українського державного кінематографа фактично в часи Української революції 1917–1921 рр. (Миславский, 2017, с. 173–178). Автор нагадує, що П. Скоропадський в еміграції, звертаючись до питання української культури, писав, що «у національному питанні вважав необхідним ще сильніше підтримувати національні змагання, але не культивувати в українцях особистої ненависті до Росії і не насаджувати силоміць українську культуру, знаючи, що для розвитку всякої культури набагато більш корисний повільний органічний рост, ніж поверхове і примусове прививання» (Миславский, 2017, с. 184). Там же ми знаходимо свідчення того, що навіть С. Петлюра, якого, зазвичай, звинувачували в радикалізації українізації, виступав за її поступове і раціональне втілення. Він писав, що на той час інтереси українського народу, його інтелігенції загалом не були готові до докорінної українізації (Миславский, 2017, с. 185). Як бачимо, думки про втілення українізації таких різних представників інтелігенції, як П. Скоропадський, М. Василенко, С. Петлюра, співпадають — вони виступили за еволюційний і поступовий процес українізації.

Висновки. Отже, аналіз джерел та літератури, у яких йдеться про українізацію у сфері культури та диверсифікацію поглядів старої інтелігенції під впливом українізації та взаємин з радянським режимом у часи Української революції 1917–1921 рр., надає підстави стверджувати, що означені процеси українізації започатковані національно налаштованою інтелігенцією задовго до Української революції 1917–1921 рр. Більше того, той же більшовицький режим, який окупував Україну в боротьбі за залучення на свою сторону старої інтелігенції, був вимушений «підхопити» процеси українізації в Україні. Процеси українізації, особливо у сфері культури, в часи Української революції 1917–1921 рр. протікали за активної участі інтелігенції, особливо її національно налаштованої частини, що ґрунтовно позначалося на настроях і поглядах різних верств старої інтелігенції. Означене певним чином впливало і на взаємини представників старої інтелігенції України з різними режимами і владами, передусім радянською, яка остаточно окупувала Україну і нав'язувала інтелігенції свою ідеологію, пропонуючи співпрацю. Слід відзначити, що українізація вплинула на вказані процеси, сприяючи переходу частини старої інтелігенції до вимушеної співпраці з радянським режимом.

Список посилань

Бондарчук, П. М. (1998). *Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років*. Київ: Інститут історії України НАН України. 45 с. (Історичні зошити).

- В національному питанні: резолюція XII з'їзду РКП(б) від 25 квітня 1923 р. (1959). *Культурне будівництво в Українській РСР: важливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду, 1917–1959 рр.* У 2 т. (Т. 1, 1917 — червень 1941 рр., с. 201–210). Київ: Міністерство культури УРСР.
- Вісті ВУЦВК. (1924, 10 січня). С. 1.
- Галушко, К. (2018, 28 апреля — 11 мая). «Гидра» украинской контрреволюции: 100 лет правовой альтернативы Украины. *Зеркало недели*, с. 14.
- Зубалій, О. Д., & Рященко, Д. С. (1998). Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917–1920 рр.). *Український історичний журнал*, 3, 12–23.
- Івшина (Жаловага), Л. (2018, 2–3 листопада). «АВЕ...»: слово до читачів. *День*, с. 6–7.
- Історія Української РСР. (1967). У 2 т. (Т. 2, 859 с.) Ін-т історії АН УРСР. Київ: Наукова думка.
- Кістерська, Л. Д. (1991). Наукова інтелігенція України в пореволюційну добу (1917–1920 рр.). *Вісник Академії наук України*, 10, 71–79.
- Коммунист. (1921, 14 октября). С. 2.
- Коммунист. (1921. 4 апреля). С. 2.
- Коммунист. (1924. 1 января). С. 2.
- Коряк, В. (1923, 25 березня). До світової культури. *Вісті ВУЦВК*, с. 2.
- Кулик, Н. (2016, 31 жовтня). Його називали батьком: [про директора першої укр. школи В. Дурдуківського]. *Освіта України*, с. 14–15.
- Миславский, В. Н. (2017). *Фактографическая история кино в Украине, 1896–1930: монография*; [Харьковский нац. ун-т искусств им. И. П. Котляревского]. (Т. 3. Ч. 1, 677 с.). Харьков: Дім Реклами.
- Папакін, Г. (2018, 16–17 листопада). Ідея, час якої назрів: Павло Скоропадський та Українська академія наук. *День*, с. 21.
- Порошенко, П. О. (2017, 18 березня). Мужність творить перемогу, єдність творить непереможених: звернення Президента до Українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років. *Урядовий кур'єр*, С. 2.
- Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році: із постанови Верховної Ради України (2017, 4 березня). *Голос України*, с. 1.
- Рижков, В. (2018, 8 листопада). «Така книга потрібна студентам»: презентація книги «АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського». *День*, с. 10.
- Рижков, В. (2018, 6–7 липня). Гетьманат очима учасників. *День*, с. 18–19.
- Сюндюков, І. (2018, 25–26 жовтня). Павло Скоропадський — політик та державотворець: про книгу О. Михайлової «АВЕ. До 100-річчя Гетьманату Павла Скоропадського». *День*, с. 18.
- Шейко, В. М., & Згурський, Г. В. (2001). Проблеми українізації та культура України на початку ХХ століття. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*: [зб. наук. пр.]. (№ 504: Історія України, вип. 4, с. 55–75). Харків.

References

- Bondarchuk, P. M. (1998). *National and cultural policy of the Bolsheviks in Ukraine in the early 1920's*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. 45 p. (Historical Notebooks). [in Ukrainian].
- In the national question: the Resolution of the 12th Congress of the RCP (b) of April 25, 1923 (1959). *Cultural development in the Ukrainian SSR: the most important decisions of the Communist Party and the Soviet Government, 1917-1959*. In 2 vol. (Vol. 1, 1917 — June 1941, pp. 201–210). Kyiv: Ministry of Culture of the URSR. [in Ukrainian].
- Visti VUTSVK. (1924, January 10). P. 1. [in Ukrainian].
- Galushko, K. (2018, April 28 — May 11). “Hydra” of the Ukrainian counterrevolution: 100 years of legal alternative of Ukraine. *Zerkalo nedeli*, p. 14. [in Russian].
- Zubalii, O. D., Riashenko, D.S. (1998). Educational activities in Ukraine during the period of national and state restoration (1917-1920). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 12–23. [in Ukrainian].
- Ivshyna (Zhalovaha), L. (2018, 2–3 November). «AVE ...»: A word to the readers. *Den*, pp. 6–7. [in Ukrainian].
- History of the Ukrainian SSR. (1967). In 2 vol. (Vol. 2, 859 pp.). Institute of History of the Academy of Sciences of the URSR. Kyiv: *Naukova dumka*. [in Ukrainian].
- Kisterska, L. D. (1991). The scientific intelligentsia of Ukraine during the revolutionary era (1917–1920). *Visnyk Akademii nauk Ukrainy*, 10, 71–79. [in Ukrainian].
- Kommunist*. (1921, October 14). P. 2. [in Russian].
- Kommunist*. (1921, April 4). P. 2. [in Russian].
- Kommunist*. (1924, January 1). P. 2. [in Russian].
- Koriak, V. (1923, March 25). To world culture. *Visti VUTSVK*, p. 2. [in Ukrainian].
- Kulyk, N. (2016, October 31). They called him the father: [about V. Durdukivskyi, the director of the first Ukr. school]. *Osvita Ukrainy*, pp. 14–15. [in Ukrainian].
- Myslavskyi, V. N. (2017). *The factual history of cinema in Ukraine, 1896–1930: monograph*; [I. P. Kotliarevsky Kharkov National University of Arts]. (Vol. 3. P. 1, 677 pp.). Kharkov: Dim Reklamy. [in Russian].
- Papakin, H. (2018, 16–17 November). The idea, the time of which has come: Pavlo Skoropadskyi and the Ukrainian Academy of Sciences. *Den*, p. 21. [in Ukrainian].
- Poroshenko, P. O. (2017, March 18). Courage creates victory, unity creates the undefeated people: the President’s appeal to the Ukrainian people on the occasion of the 100th anniversary of the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. *Uriadovyi Kurier*, p. 2. [in Ukrainian].
- On celebrating memorable dates and anniversaries in 2017: from the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine (2017, March 4). *Holos Ukrainy*, p. 1. [in Ukrainian].
- Ryzhkov, V. (2018, November 8). «This book is necessary for students»: presentation of the book «AVE. Dedicated to the 100th anniversary of the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi». *Den*, p. 10. [in Ukrainian].

- Ryzhkov, V. (2018, July 6–7). Hetmanate as viewed by the eyes of the participants. *Den*, pp. 18–19. [in Ukrainian].
- Siundiukov, I. (2018, October 25–26). Pavlo Skoropadskyi is a politician and a statesman: about O. Mikhalova's book «AVE. Dedicated to the 100th anniversary of the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi». *Den*, p. 18. [in Ukrainian].
- Sheyko, V. M., & Zhurskyi, H. V. (2001). The problems of Ukrainization and the culture of Ukraine in the early 20th century. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina: [zb. nauk. pr.]*. (No. 504: History of Ukraine, Issue 4, pp. 55–75). Kharkiv. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 19.08.2019 р